

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

ABDURAHMONOV Q.X., SHOYUSUPOVA N.T., BAKIEVA I.A.

MEHNAT IQTISODIYOTI

DARSLIK

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi Oliy o'quv yurulariaro ilmiy-uslubiy birlashmalar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi kengash tomonidan oliy o'quv yurtlarining iqtisodiy ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan

(To'ldirilgan ikkinchi nashri)

Toshkent - 2011

Abdurahmonov Q.X., Shoyusupova N.T., Bakieva I.A.,
«Mehnat iqtisodiyoti» (Darslik) – T.: TDIU, 2011. 237 bet.

Darslikda inson va jamiyat faoliyatining negizi bo'lgan mehnat to'g'risida tasavvur beradigan mehnat sohasidagi asosiy ijtimoiy-iqtisodiy kategoriyalar va tushunchalarning nazariy mazmuni tahlil qilinib, ish bilan bandlik va mehnat bozorining mohiyati ochib berilgan holda mehnatkash insonni shakllantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Xodimlar faoliyatini tashkil etish masalalari yangicha bayon qilingan.

Unda mehnat iqtisodiyotiga oid respublikamiz va chet mamlakatlarda chop etilgan darsliklar, ilmiy monografiyalarda bayon qilingan g'oyalar va kontseptsiyalar umumlashtirilgan. Har bir bobning yakunida keltirilgan savollar amaliy-nazariy seminar mashg'ulotlarida o'qituvchi rahbarligida muhokama qilishga mo'ljallangan.

Mazkur darslik oliy o'quv yurtlarining 5340200 - «Mehnat iqtisodiyoti va sostiologiyasi» ta'lim yo'nalishi talabalari, bakalavr va magistrilar hamda mehnat iqtisodiyoti nazariyasi va amaliyoti bilan shug'ullanayotgan mutaxassislar uchun mo'ljallangan.

Ma'sul muharrir:

X.SH.XOLMO'MINOV – Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti,
«Mehnat iqtisodiyoti va aholishunoslik» kafedrasida professori, i.f.d.

Taqrizchilar:

M.L. TURSUNXO'JAEV – Xalqaro Mehnat va ish bilan bandlik Akademiyasining akademigi, iqtisod fanlari doktori, professor.

X.M.XAKIMOV – Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti,
«Mehnat iqtisodiyoti va aholishunoslik» kafedrasida professori, i.f.n.

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕЕ
СПЕЦИАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН**

**ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

К.Х.АБДУРАХМАНОВ, Н.Т.ШОЮСУПОВА, И.А.БАКИЕВА

ЭКОНОМИКА ТРУДА

Учебник

Ташкент-2011

Абдурахманов К.Х., Шоюсупова Н.Т, Бакиева И.А.
«Экономика труда» (Учебник) – Т.: ТГЭУ, 2011. 237с.

В учебнике рассмотрен комплекс взаимосвязанных вопросов, раскрывающих фундаментальные теоретические проблемы и отражающих наиболее принципиальные практические аспекты экономики труда – теории воспроизводства рабочей силы, рынка труда, занятости, потребности и мотиваций»; проблемы производительности труда; политика доходов и заработной платы; управление персоналом; социальная защита; социальное страхование, социальное партнерство и др. Некоторые проблемы рассматриваются авторами с учетом зарубежного опыта и особенностей социально-экономического положения Узбекистана.

Ответственный редактор:

Ш.Р.ХОЛМУМИНОВ – профессор кафедры «Экономика труда и народонаселения» Ташкентского Государственного Экономического Университета, д.э.н.

Рецензенты:

М.Л.ТУРСУНХОДЖАЕВ- Академик международной академии труда и занятости, доктор экономических наук, профессор

Х.М.ХАКИМОВ - профессор кафедры «Экономика труда и народонаселения» ТГЭУ, к.э.н.

**THE MINISTRY OF HIGHER AND SECONDARY SPECIAL
EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

TASHKENT STATE UNIVERSITY OF ECONOMICS

ABDURAHMONOV Q.X., SHOYUSUPOVA N.T., BAKIEVA I.A.

LABOUR ECONOMICS

Tashkent- 2011

**Abdurakhmonov K.X., Shoyusupova N.T., Bakieva I.A.,
“Labour economics” Tashkent: TSUE, 2011 237 p.**

In the textbook the complex of the interconnected questions revealing fundamental theoretical problems and reflecting the most basic practical aspects of economy of work - of the theory of reproduction of a labour, market of work, employment, requirement and motivations" is considered; problems of productivity of work; politics of the incomes and wages; management of the personnel; social protection; social insurance, social partnership etc. Some problems are considered by the authors in view of foreign experience and features of a socio economic situation of Uzbekistan.

Responsible Editor:

Kholmuminov Sh.R.- “Labor economics and humanship” chair,
TSUE, Doctor of economic sciences

Reviewers:

M.L. TURSUNXO’JAEV – Akademik of international academy of
labor market and employment , doktor of economic sciences, professor

X.M. XAKIMOV – professor of labour economics and humanship
department, candidate of economic sciences

KIRISH

O'zbekiston iqtisodiyotining bozor munosabatlariga o'tishi mehnat to'g'risidagi nazariy va amaliy tasavvurlarni o'zgartirib, jamiyat faoliyati rivojining mutlaqo yangi asoslari ishlab chiqilishini taqozo etadi. Mehnat tushunchasi muhim iqtisodiy kategoriya bo'lib, u muntazam ravishda tadqiq etish va aniqlashni talab qiladigan ko'p qirrali tushunchadir.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohlarni mehnat munosabatlarining mazmuni va xarakterida ham tub o'zgarishlar yuz berishiga olib keldi. SHo'rolar davridagi davlat tizimida aslini olganda yagona mulkdor va ish beruvchi mavjud bo'lib, xodim siyosiy iqtisodning klassik qonunlariga ko'ra yollanma ishchi hisoblanmas edi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar mulk shakllarining xilma-xilligini vujudga keltirdi, mehnat yollanadigan bo'ldi, ishchi kuchi esa tovarga aylandi.

Fanni o'rganishning dolzarbligi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning Oliy Majlis Qonunchilik Palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruzasida ta'kidlanganidek, «Asosiy ustuvor vazifa avvalgidek-bozor islohotlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni yanada erkinlashtirishdan iborat».

Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida mehnat to'g'risidagi nazariy va amaliy tasavvurlarni o'zgartirib, jamiyat faoliyati rivojining mutlaqo yangi asoslari ishlab chiqilishi taqozo etiladi. Mehnat muhim iqtisodiy kategoriya bo'lib, u muntazam ravishda tadqiq etish va aniqlashni talab qiladigan ko'p qirrali tushunchadir. Demak, jamiyatning barcha iqtisodiy va ijtimoiy muammolariga mehnat tushunchasi nuqtai nazaridan yondashish mumkin.

Inson o'z tabiatiga ko'ra, ijtimoiy mavjudotdir. U o'ziga va yaqin kishilariga turmush kechirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratadi. Shu tariqa iqtisodiyot olami vujudga keladi. Insoniyat taraqqiyotining tarixi – iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlar, shu jumladan, ijtimoiy mehnat taqsimoti sohasidagi munosabatlarning rivojlanish tarixidir. Payg'ambarimiz Muhammad Sallolohu Alayhi Vasallam ezgulik, xayrli ishlar va olijanoblik kuchini o'z shaxsiy hayoti orqali ko'rsatib berishga intilgani va yaxshilik urug'ini sochishga chaqirganligi hamma uchun ibratlidir. U jamiyatda mehnatning tutgan o'rnini yuksak baholab, «Mehnat qilishdan uyalmang. Mehnat qilish – ibodat qilishga barobar», - deb uqtirganligini ta'kidlagan holda, bugungi kunda ham mehnat va u

bilan bog'liq jarayonni o'rganishga bo'lgan intilish yanada rivoj topib, iqtisodiyotda muhim o'rin tutishini yana bir bor ta'kidlamoq darkor.

Aynan mehnat to'g'risida juda ko'p maqollar va hikmatlar vujudga kelganligi, ko'pgina mumtoz san'at asarlarida ham mehnat munosabatlari o'z ifodasini topganligi bejiz emas. Ular madaniyat, ijtimoiy munosabatlar, an'analar va tajribalarni aks ettiradi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar mehnat munosabatlarining mazmuni va xarakterida ham tub o'zgarishlar yuz berishiga olib keldi. Sobiq ittifoq davridagi davlat tizimida aslini olganda yagona mulkdor va ish beruvchi mavjud bo'lib, xodim siyosiy iqtisodning klassik qonunlariga ko'ra yollanma ishchi hisoblanmas edi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar mulk shakllarining xilma-xilligini vujudga keltiridi, mehnat yollanadigan bo'lib, ishchi kuchi tovarga aylandi.

Mehnat to'g'risidagi fanlardan biri «Mehnat iqtisodiyoti» fanidir. Odamning moddiy va ma'naviy boyliklar yaratish borasidagi maqsadga yo'naltirilgan, ongli faoliyati bo'lmish mehnat ushbu fan o'rganadigan obyekt bo'lib hisoblanadi. Mehnat, shuningdek, ko'plab boshqa fanlar, jumladan mehnat fiziologiyasi va psixologiyasi, mehnat statistikasi, mehnat gigienasi, mehnat huquqi va shu kabi bir qator fanlarni ham o'rganish obyektidir. Ushbu fanlar tadqiqot predmeti, ya'ni obyektning qaysi tomonini o'rganishi bilan bir-biridan farqlanadi.

«Mehnat iqtisodiyoti» fan sifatida mehnat munosabatlari sohasidagi qonuniyatlarni, shu jumladan, mehnat mohiyati namoyon bo'lishining o'ziga xos shakllari, chunonchi, ish bilan bandlik, mehnatni tashkil etish, unga haq to'lash, uning samaradorligi, mehnat sotsiologiyasi bilan bog'liq bir qator muammolarni o'rganadi. «Mehnat iqtisodiyoti» iqtisodiy va ijtimoiy fan sifatida jamiyatdagi o'zaro muvofiqlik va moslashuv jarayonlarini tushuntirib beradi. «Mehnat iqtisodiyoti» asoslarini bilish mutaxassisga ro'y berayotgan voqea-hodisalarni o'rganishga asbtraktsiyalashgan holda va asosli ravishda yondashish, ularning harakatlantiruvchi kuchlarini tushuntirish va ahamiyatini baholash imkonini beradi.

«Mehnat iqtisodiyoti» fanini o'rganishda mehnat jarayonida amalga oshadigan turli omillar – texnikaviy, tashkiliy, ijtimoiy yoki boshqa xarakterdagi omillar ta'siri ostida qaror topadigan ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy munosabatlarga katta e'tibor beriladi. Bunday yondashuv tasodifiy narsalarni chiqarib tashlab, asosiy e'tiborni obyektiv va tipik narsalarga qaratish, fanni yanada chuqur o'rganish uchun mehnat munosabatlari

sohasidagi to'g'ri dunyoqarashni iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ifodalash imkonini yaratadi.

«Mehnat iqtisodiyoti» kursining mazmuniga mehnat va mehnat munosabatlari sohasidagi ham nazariy, ham amaliy masalalar kiritilgan bo'lib, ular qanday natijalar berishiga iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan baho berish nuqtai nazaridan qarab chiqiladi. Har qanday nazariya tushuntiruvchi va prognoz qiluvchi kuchga ega. Biroq amaliyot nazariy kontekstsiz mustaqil ahamiyatga ega bo'lmaydi. Shuning uchun ham kurs masalalarini o'rganish talabalarga konkret faoliyat sharoitida shaxsiy bilimlaridan yanada chuqurroq foydalanish imkonini beradi. Kurs korxonada miqyosida mehnatni tashkil etish va uni amalga oshirish omillari, shart-sharoitlari, mehnat bozorining mavjud bo'lishi, ish bilan bandlik, ish haqi va uni tashkil etishda davlat siyosati, kishilarning ehtiyojini qondirish uchun mo'ljallangan moddiy va ma'naviy qadriyatlarning oshib borishida mehnatning roli singari asosiy kategoriyalar va tushunchalarni o'rganish, shuningdek, «Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi» ko'rsatkichlarini iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan tahlil qilishni e'tiborda tutadi. Bundan maqsad – ularning o'zgarib borish tamoyillarini aniqlash, rejalashtirish va prognoz qilishdir.

1-BOB. MEHNAT TO'G'RISIDAGI FANNING YUZAGA KELISHI VA UNING JAMIYAT RIVOJLANISHIDAGI ROLI

1. Mehnat to'g'risidagi fanning yuzaga kelishi

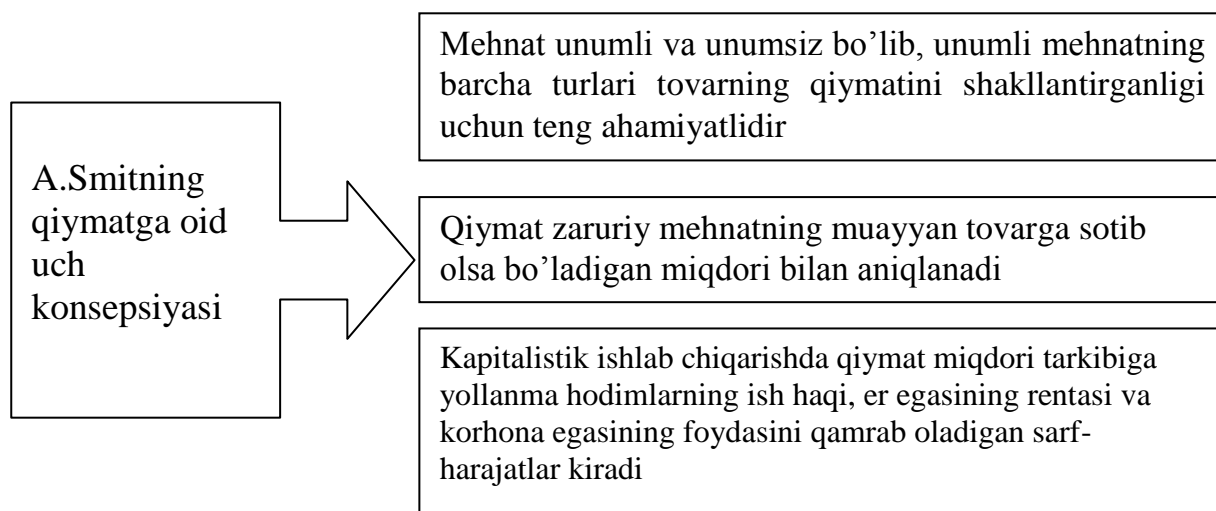
Mehnat to'g'risidagi fanning yuzaga kelishi va rivojlanishi insoniyat tarixiga bevosita ta'sir ko'rsatgan nazariyalar bilan bog'langan, zero ular insonning eng muhim, uni boshqa jonzotlardan farqlaydigan mohiyatiga — mehnat qilish qobiliyatiga, ya'ni tabiat ashyolarini ongli ravishda o'zgartira borib, ularni o'z talab htiyojlariga moslashtira olishga taalluqlidir.

Mutafakkirlar, iqtisodchi-olimlar, amaliyotchi arboblar e'tiborini band qilgan va pirovard natijada jamiyatning rivojlanish sur'atlarini ko'p darajada belgilagan mehnat to'g'risidagi masalalar ko'p qirrali bo'lib, u uzoq tarixga ega.

Iqtisodiy tafakkur qadim zamonlardan buyumlar qiymati yuzaga kelishi sirini tushunib etishga urinib kelgan. Qadimgi yunon faylasufi **Arastuning** (Aristotel eramizdan oldingi 384—322 yillar) asarlarida tovarlar qiyoslana olishi muammosi tilga olingan edi. U ayirboshlash nisbatlari nima bilan belgilanadi, degan savolni o'ziga o'zi berib, unga bir xil mazmunda javob berolmasligini, lekin u shu xususida bir necha taxminlar borligini bildirgan.

Siyosiy iqtisodning ajralmas qismi bo'lgan mehnat to'g'risidagi fanni rivojlantirishga ingliz iqtisodchi olimi **Adam Smit (1723—1790)** nihoyatda katta hissa qo'shdi. Uning «Xalqlar boyligining tabiati va sabablari to'g'risida tadqiqot» deb nomlangan asosiy asarida (1776) mamlakat boyligi moddiy ishlab chiqarish mahsulotlari bilan belgilanishi to'g'risidagi qoida bayon qilingan. Mahsulotlarning hajmi ishlab chiqarishda qatnashadigan aholining ulushiga va undagi mehnat unumdorligiga bog'liq bo'ladi. Mehnatning taqsimlanishi va ishlab chiqarish ixtisoslashuvining chuqurlashtirilishini A. Smit mehnat unumdorligi oshishining sharti deb bilgan.

Jamiyatning ibtidoiy holatiga xos vaziyat e'tiborga olinmasa, A. Smitning tovarlar qiymati nazariyasida ikki xil nuqtai nazarni, ya'ni qiymatning mehnat nazariyasi va ishlab chiqarish omillari nazariyasining bir yo'la mavjudligini ko'rish mumkin. A. Smitning boshqa fikr-mulohazalaridan, narx tarkib topadigan barcha daromadlar manbai mehnatdir, degan ma'no kelib chiqadi.

1.1.-chizma. A.Smitning qiymatga oid konsepsiyasi

A. Smitning unumli va unumsiz mehnat to'g'risidagi qoidalariga qaytadigan bo'lsak, uning ushbu masalalarga doir fikr-mulohazalari nazariy jihatdagi qiziqishga arziydi. Sotishga mo'ljallangan buyumlarda mustahkamlanib va ro'yobga chiqib, qayta ishlanayotgan materiallar qiymatini oshiradigan mehnatni A. Smit unumli mehnat deb hisoblaydi. Unumsiz mehnat ko'rsatilishi paytida yo'q bo'lib ketadigan xizmatlar bilan bog'langan. A. Smitning fikricha, bunday mehnat qiymatga hech nima qo'shmaydi, u ayrim narsalarda mustahkamlanmaydi va ruyobga chiqmaydi, lekin o'z qiymatiga ega bo'ladi va taqdirlashga loyiqdir.

1.2. Qiymatga oid mehnat nazariyasining rivojlanishi

A. Smitdan keyin iqtisodiyotda bir-biridan tubdan farq qiladigan, insoniyat tarixiy rivojlanishining borishiga benihoya muhim ta'sir ko'rsatgan ikki yo'nalish: qiymatga oid mehnat nazariyasi va ishlab chiqarish omillari nazariyasi shakllandi.

Ingliz moliyachisi va siyosiy iqtisod klassik maktabining yirik namoyandasi **David Rikardoning (1772—1823)** ilmiy asarlari A. Smitning tovarlar qiymati tabiati to'g'risidagi nazariyasida mavjud bo'lgan ikki xillikni bartaraf etib, qiymatning mehnat nazariyasiga o'tilishni va mehnatni qiymatning yagona manbai deb topilishiga olib keldi. D. Rikardo mehnat to'g'risidagi iqtisodiy nazariya yo'nalishlaridan birining asoschisi hisoblanadi. U «Siyosiy iqtisod va soliq solish asoslari» asarida bunday deb yozgan edi: «Tovarning qiymati yoki u ayirboshlanayotgan birorta

boshqa tovarning miqdori uni ishlab chiqarish uchun sarflangan mehnatga to'lanadigan ko'proq yoki kamroq haqqa emas, balki shu mehnatning nisbiy miqdoriga bog'liq bo'ladi»¹.

David Rikardo (1772—1823)

«Siyosiy iqtisod va soliq solish asoslari» asari:

«Tovarning qiymati yoki u ayirboshlanayotgan birorta boshqa tovarning miqdori uni ishlab chiqarish uchun sarflangan mehnatga to'lanadigan ko'proq yoki kamroq haqqa emas, balki, shu mehnatning nisbiy miqdoriga bogliq bo'ladi»

Olim quyidagi uch asosiy ijtimoiy sinfni: er egalari, kapital egalari va ishchilarni bir-biridan farqlagan. Ularning har biri o'z daromadini, tegishli shaklda: renta, foyda va ish haqi shaklida oladi. Ammo Rikardo fikricha, renta ham, foyda ham ishchilar haqi to'lanmagan mehnatning qismidir. Ish haqi miqdorini D.Rikardo xodim va uning oilasi tirikchilik mablag'lari qiymati bilan belgilab, A. Smitdan farqli ravishda bu qiymatni yashash minimumi bilan qat'iy cheklagan.

Mehnat to'g'risidagi nazariya, quyidagi ikki asosga tayangan:

1. Abstrakt inson mehnati tovarlar qiymatining *yagona* manbai hisoblanadi.

2. Ishchi kuchi - insonning o'z qiymatidan ko'proq qiymat yaratadigan mehnat qobiliyatidirki, bu qobiliyat yuqorida aytib o'tilganidek, A. Smit, D. Rikardo o'z muxolifi bo'lgan frantsuz iqtisodchisi Jan-Batist Seyning xizmatlarini yuqori baholab, unga quyidagicha ta'rif beradi: Evropa qit'asida Smitning printsiplarini to'g'ri baholagan va birinchi bo'lib qo'llagan iqtisodchi olimlardan, yozuvchilardan biri bo'lgan. U Evropadagi millatlarni ushbu ma'rifatli va xayrli ta'limotning printsiplari bilan tanishtirish maqsadida hammadan ko'ra ko'proq harakat qilgan, shuningdek, fanga mantiqliroq hamda ibratliroq tartib kirita olgan va fanni ko'plab o'ziga xos, aniq va chuqur tadqiqotlar bilan boyita olgan shaxsdir»².

Tovarlar qiymatining shakllanish mexanizmiga ko'ra, aniq mehnat iste'mol qiymatini, abstrakt inson mehnati esa tovarlar qiymatini yaratadi. Sarf qilingan mehnatning miqdori esa uning davomlilik va ish vaqti bilan o'lchanadi, ish vaqti esa, o'z navbatida, o'zining miqyosini soat, kun va boshqalar kabi muayyan vaqt ulushlaridan topadi.

¹ Антология экономической классики. Т.1, 402-с.

² Жан-Батист Сей. Тракт по политической экономии. М.: «Дело», 2000, 7-б.

Abstrakt mehnat deganda insonning bir xil tafovutlardan xoli bo'lgan mehnatini, inson ishchi kuchining fiziologik ma'nodagi sarflanishi deb qaraladigan, tovarlar qiymatini hosil qiladigan mehnat tushunilgan edi.

Aniq mehnat deganda iste'mol qiymatlarini yaratadigan inson - ishchi kuchining maqsadga muvofiq, alohida shaklda sarflanishi tushunilgan.

Mehnatning namoyon bo'lishi bu shakllarning barchasi bilan uzviy birligidadir. Mehnatning namoyon bo'lish shakllarini farqlash mehnatning og'irlik, tig'izlik, mazmundorlik darajasi va boshqa jihatlarini tadqiq etishda birmuncha ahamiyatga ega bo'ladi. Lekin inson quvvatini fiziologik ma'noda sarflanishi bilan bog'liq mehnatni uning namoyon bo'lish shakllaridan biri sifatidagina ta'riflash, uning mohiyatini qashshoqlashtirishga olib keladi.

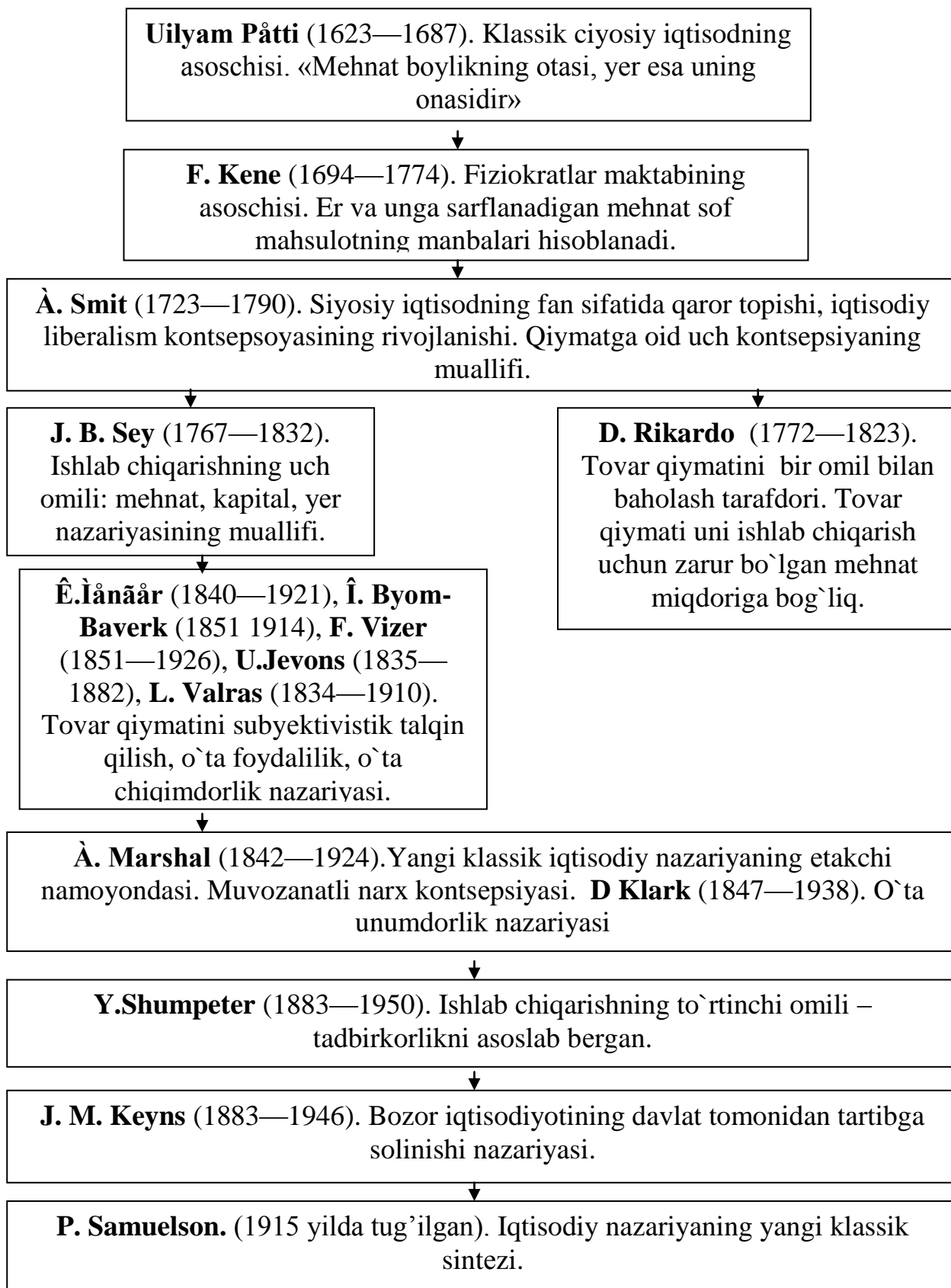
Ishchi kuchi deganda odamlarning turli toifalari tushunilgan. Hozirgi kunda ushbu ta'rifdan tashqari yana bir qancha ta'riflar mavjud:

— «Ishchi kuchi deganda yoshi 16 dan oshgan va shu vaqtda ishlab turgan yoxud faol ravishda ish izlayotgan, yoxud ishdan bo'shaganidan keyin uning xizmatlariga yana murojaat qilishlarini kutadigan xodimlar nazarda tutiladi» — hozirgi amerikalik mehnat iqtisodi yoti tadqiqotchilari ishchi kuchi tushunchasini ana shunday talqin qiladilar;

—«Ishchi kuchi» tushunchasini tovar va xizmatlar ishlab chiqarish uchun mehnat taklifini ta'minlaydigan hamda ish bilan bandlar va ishsizlardan iborat bo'lgan aholi qismi tushuniladigan «iqtisodiy faol aholi» tushunchasining sinonimi sifatida ishlatilmoqda;

— Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) e'lon qilgan materiallarda ishchi kuchi deganda faqat ish bilan band yollanma xodimlar, shuningdek yollanma ish izlayotgan odamlar tushuniladi.

Ana shu ta'riflarda ishchi kuchi deganda, mehnatga qodirlik emas, balki aholi toifalari, ya'ni mehnat uchun inson resurslari tushunchalari birlashtiriladi. Lekin tilga olingan ta'riflarning barchasida aholining turli toifalari ko'rsatilgan. Birinchi misolda bular — muayyan yoshdagi ish bilan bandlar va ishsizlar, **ikkinchisida** — ish bilan bandlarning barchasi va ishsizlarning barchasi, **uchinchisida** — faqat barcha xodimlardir.

1.2-chizma. Mehnat to'g'risidagi fanning rivojlanish yo'nalishiga hissa qo'shgan olimlar va ularning asosiy g'oyalari.

Mehnat bozorida xodim ham, ish beruvchi ham biri mehnatni sota olmaydigandek, boshqasi sotib olmaydigandek ko'rinadi, chunki ayni mehnatning o'zi hali yo'q: mehnat — xodimning ishlashi, uning ishlab chiqarish yoki xizmatlar sohasidagi maqsadga muvofiq faoliyatidir. Biroq gap shundaki, mehnat bozorining ishlash mexanizmi tovar bozorining ishlash mexanizmiga to'la o'xshay olmaydi: mehnat bozori undagi oldi-sotdi obyektining o'ziga xosligi bilan belgilanadigan o'z xususiyatlariga ega bo'ladi. Ko'rib chiqilgan qoidalar munosabati bilan hozirda ham keng ishlatib kelinayotgan «ishchi kuchi qiymati» tushunchasiga e'tiborni qaratamiz. Har qanday nuqtai nazardan ham uning haqqoniy emasligi ko'rinadi. Mehnatga qodirlik sifatidagi ishchi kuchini xodimning o'zini sotmay turib sotib bo'lmasligi to'g'risida gapirib o'tildi: agar biron bir narsa tovar emasligi sababli sotilmaydigan bo'lsa, uning narxi ham bo'lishi mumkin emas. Ishchi kuchi deganda iqtisodiy faol aholi nazarda tutiladigan bo'lsa, ishchi kuchining qiymati to'g'risida ham so'z yuritib bo'lmaydi. Aholini qanday qilib sotib bo'ladi? Mutlaqo ayonki, bu bema'ni fikr mulohazadir. Demak, ana shu ikkinchi holatda ham «ishchi kuchi qiymati» tushunchasi iqtisodiy ma'noga ega emas. Mehnat bozorida mehnat sotiladi va sotib olinadi, aynan u muayyan narxga ega.

1.3. Mehnat to'g'risidagi nazariyaning rivojlanishi

Atoqli frantsuz iqtisodchisi, ishlab chiqarish omillari nazariyasining muallifi Jan Batist Sey (1767—1832) mehnat to'g'risidagi nazariyani rivojlantirishda boshqa yo'ldan bordi. J.B. Seyning ishlab chiqarish to'g'risidagi nazariyasining asosiy qoidalari quyidagilardan iborat:

- boylik — inson foydalana oladigan jami ne'matlardir;
- qiymat buyumga uilgari ega bo'lmagan foydalilikni baxsh etish bilan yuzaga keladi: foydalilik — buyumning inson ehtiyojlarini qondirish xususiyatidir;
- ishlab chiqarish — buyumlarga qiymat baxsh etib, ularni foydali qiladi. Ishlab chiqarish son-sanoqsiz usullarda amalga oshiriladi, lekin ularning barchasi uch usul: qishloq xo'jaligi, sanoat va savdo bilan cheklanishi mumkin;
- buyumlarga qiymat baxsh etish. Bu ularni tovarga aylantirish odam, kapital va er bajaradigan ma'lum harakat, ma'lum ish tufayli amalga oshadi. Bu ishlab chiqarish omili deyiladi;

— buyumlar ishlab chiqarishda qatnashadigan odamlar — xodimlarga, korxonaga egalari va er egalari ajratiladi. Ularning barchasi ishlab chiqaruvchilardir.

— buyum bo'lmagan ne'matlar ishlab chiqaruvchilar ham bo'lishi mumkin (shifokorlar, artistlar, sartaroshlar va boshqalar), ular harakatining foydasi hech qanday buyum bilan bog'lanmaydi, lekin shunday qiymatga ega bo'ladi, undan foydalansa bo'ladi. Buyum bo'lmagan ne'matlar ishlab chiqarilgan zahotiy oq iste'mol qilinadi;

— ishlab chiqarishning barcha qatnashchilari, buyumga foydalilik baxsh etib, uning narxini shakllantirishda qatnashadi va buning uchun daromadidagi o'z ulushini: **er egasi** renta tarzida, **kapitalist** kapital uchun foiz tarzida, **korxonaga egasi** foyda tarzida, xodim ish haqi tarzida oladi;

— oddiy (malakasiz) xodimning mehnatiga to'lanadigan haq uning o'z oilasini ta'minlashga etadigan narxdan oshmaydi, chunki uning bajaradigan ishini bajarish uchun odam bo'lishning o'zi kifoya, odam esa tug'ilib, tirikchilik qilish mumkin bo'lgan jamiki joyda tirikchiligini qiladi. Usta-hunarmand odam (malakali xodim)ning mehnatiga haq to'lash ularni o'qitish sarf-xarajatlarini o'z ichiga oladi;

— kapital yuzasidan olinadigan foiz uni turli yo'nalishlarda ishlatish imkoniyatiga va bozordagi band etilmagan kapitallar miqdoriga bog'liq bo'ladi;

— erning narxi va renta cheklanganligi va yollovchilarning unga bo'lgan ehtiyojlari cheklanmaganligi bilan belgilanadi;

— buyumlarning qiymati bozorda ularga bo'lgan talabga va ularning taklif etilishiga bog'liq bo'ladi.

Boylklarni taqsimlashning ushbu nihoyatda oddiy chizmasi fandagi haqiqiy o'lg'a siljish bo'ldi. Avvalo u fiziokratlarning chizmasidan ancha aniqroqdir, ularning chizmalariga ko'ra moddiy mahsulotlar ayrim shaxslar o'rtasida emas, balki sinflar o'rtasida muomalada bo'ladi. J.B. Seyning mazkur oddiy chizmasida kapitalistning taqdirlanishini korxonaga egasining taqdirlanishidan osonlikcha ajratish mumkin, A. Smitda bular aralash holda edi. Tadbirkor ko'p hollarda kapitalist bo'lganligi bahonasida shotlandiyalik iqtisodchi deyarli barcha ingliz mualliflarining ibrati bo'yicha ana shu ikki xil taqdirlashni aralashtirib yuborgan va «foйда» so'zi bilan uning butun taqdirlanishini belgilagan, uning o'z kapitali yuzasidan oladigan foizini so'zning tom ma'nosidagi foydadan farqlay olmagan.

Jan Batist Sey (1767—1832). Ishlab chiqarish to'g'risidagi nazariyaning asosiy qoidalari

boylik — inson foydalana oladigan jami ne'matlardir

buyum bo'lmagan ne'matlar ishlab chiqaruvchilar ham bo'lishi mumkin

qiymat buyumga u ilgari ega bo'lmagan foydalilikni baxsh etish bilan yuzaga keladi

ishlab chiqarishning barcha qatnashchilari, buyumga foydalilik baxsh etib, uning narxini shakllantirishda qatnashadi

ishlab chiqarish — buyumlarga qiymat baxsh etib, ularni foydali qiladi, u qishloq xo'jaligi, sanoat va savdo bilan cheklanishi mumkin

oddiy (malakasiz) xodimning mehnatiga to'lanadigan haq uning o'z oilasini ta'minlashga etadigan narxdan oshmaydi

buyumlarga qiymat baxsh etish. odam, kapital va er bajaradigan harakat tufayli amalga oshadi.

kapital yuzasidan olinadigan foiz uni turli yo'nalishlarda ishlatish imkoniyatiga va bozordagi band etilmagan kapitallar miqdoriga bog'liq bo'ladi

buyumlar ishlab chiqaruvchilar — xodimlar, korxonaga egalari va er egalari ajratiladi

buyumlarning qiymati bozorda ularga bo'lgan talabga va ularning taklif etilishiga bog'liq bo'ladi

1.3.-chizma. Ishlab chiqarish to'g'risidagi nazariyaning asosiy qoidalari

Moddiy ishlab chiqarish sohasidagi mehnatnigina emas, balki har qanday boshqa foydali mehnatni ham unumli deb topishi, Seyning nazariyasini o'tmishdoshlarining qarashlaridan, shuningdek Rikardo va materialistlarning qarashlaridan farqlab turadi.

Qisqacha xulosalar

Mehnat to'g'risidagi fanning yuzaga kelishi va rivojlanishi insoniyat tarixiga bevosita ta'sir ko'rsatgan nazariyalar bilan bog'langan, zero ular insonning eng muhim, uni boshqa jonzotlardan farqlaydigan mohiyatiga — mehnat qilish qobiliyatiga, ya'ni tabiat ashyolarini ongli ravishda

o'zgartira borib, ularni o'z talab htiyojlariga moslashtira olishga taalluqlidir.

Iqtisodiy tafakkur qadim zamonlardan buyumlar qiymati yuzaga kelishi sirini tushunib etishga urinib kelgan. Qadimgi yunon faylasufi Arastuning asarlarida tovarlar qiyoslana olishi muammosi tilga olingan edi. Siyosiy iqtisodning ajralmas qismi bo'lgan mehnat to'g'risidagi fanni rivojlantirishga ingliz iqtisodchi olimi Adam Smit nihoyatda katta hissa qo'shdi.

A. Smitdan keyin iqtisodiyotda bir-biridan tubdan farq qiladigan, insoniyat tarixiy rivojlanishining borishiga benihoya muhim ta'sir ko'rsatgan ikki yo'nalish: qiymatga oid mehnat nazariyasi va ishlab chiqarish omillari nazariyasi shakllandi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Mehnat to'g'risidagi iqtisodiy tafakkur Arastudan boshlab to klassik siyosiy iqtisod paydo bo'lgunga qadar qanday rivojlangan?
2. Smitning mehnat to'g'risidagi fanga qo'shgan hissasi nimadan iborat?
3. Keyns fiskal siyosatining mohiyati nimadan iborart?
4. D. Rikardo va K. Marksning qiymatga oid mehnat nazariyasining mazmuni qanday?
5. J. B. Sey mehnat to'g'risidagi fanga qanday hissa qo'shgan?
6. Mehnat to'g'risidagi fan borasida iqtisodiy nazariyaning yangi klassik sintezi nimadan iborat?
7. Mehnat to'g'risidagi fanning rivojlanish yo'nalishiga xissa qo'shgan olimlardan kimlarni bilasiz?
8. Mehnat to'g'risidagi fanning rivojlanishi bo'yicha qanday asosiy g'oyalar mavjud?
9. J.B.Seyning ishlab chiqarish to'g'risidagi nazariyasining asosiy qoidalari nimalardan iborat?
10. Monitarsitlar ishlab chiqarish va bandlik darajasini belgilovchi asosiy omillar qaysilar deb hisoblaydilar?

Tavsiya etiladigan adabiyotlar

1. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. Дарслик. -Т.: МЕННАТ, 2009.
2. Абдурахманов К.Х. и другие. Экономика труда. –М.: «Экзамен», 2010.

3. Агабекян Р.Л., Авагян Г.Л. Современные теории занятости 2-е, перераб., доп. изд. Издательство: Юнити-Дана, 2008.
4. Бородкин Л.И., Грегори П., Хлевнюк О.В. Гулаг: Экономика принудительного труда. Издательство: Российская политическая энциклопедия, 2008.

Internet saytlari

1. *<http://www.cer.uz> – O'zbekiston Respublikasining "Iqtisodiy tadqiqotlar markazi" ning elektron manzili.*
2. *<http://5ballov.ru> – diplom, dissertatsiya, referat va kurs ishlarining na'muna variantlari veb-sahifasi.*
3. *www.demoscope.ru - Rossiya FAning inson demografiyasi va ekologiyasi Markazining demografik haftanomasi «Demoskop weekly».*
4. *www.jhucsp.org/popwel.stm POPLINE - mehnatga oid tadqiqotlar bo'yicha dunyoda eng katta bibliografik axborotlar bazasi.*

2-BOB: «MEHNAT IQTISODIYOTI» FANINING PREDMETI VA MAZMUNI

2.1. «Mehnat iqtisodiyoti» fanining predmeti, maqsadi va vazifalari

Amaliy hayotda xilma-xil ijtimoiy-mehnat munosabatlari mavjud va undagi turli ijtimoiy-iqtisodiy hodisalar va jarayonlarni «Mehnat iqtisodiyoti» fani o`rganadi. Shuning uchun ham «*Mehnat iqtisodiyoti*» - bu, mehnat bozori faoliyat ko`rsatayotgan davrida ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tadqiq qilishdir. Mazkur tushunchani kengroq ta'rifi quyidagicha: «*Mehnat iqtisodiyoti*» - bu, ish beruvchi va yollanma xodimlarning mehnat jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarni ifoda etadigan fandır.

«Mehnat iqtisodiyoti» fani nisbatan yangi fanlar guruhiga kiradi. Bu fan «Iqtisodiyot nazariyasi»ning bir bo`limini tashkil etgan bo`lib, u o`tgan asrning 70-yillarida alohida fan sifatida shakllandi³. «Mehnat iqtisodiyoti» fani o`z tadqiqotlarida statistik va matematik usullardan keng foydalanadi.

«*Mehnat iqtisodiyoti*» fan sifatida mehnat munosabatlari sohasidagi qonuniyatlarni, shu jumladan, mohiyati namoyon bo`lishining o`ziga xos shakllari, chunonchi, ish bilan bandlik, mehnatni tashkil etish, unga haq to`lash, uning samaradorligi kabi shakllarini o`rganadi. «Mehnat iqtisodiyoti» iqtisodiy fan sifatida jamiyatdagi o`zaro muvofiqlik va moslashuv jarayonlarini tushuntiradi. «Mehnat iqtisodiyoti» asoslarini bilish mutaxassisga ro`y berayotgan voqea-hodisalarni o`rganishga mavhumlashgan holda va asosli ravishda yondashish, ularning harakterlantiruvchi kuchlarini tushuntirish va ahamiyatini baholash imkonini beradi.

«*Mehnat iqtisodiyoti*» fanining predmeti – mehnat jarayonida turli omillar – texnikaviy, tashkiliy, kadrlar yoki boshqa xarakterdagi omillar ta'siri ostida qaror topadigan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlardir. Bu fan mehnat jarayonini, ya'ni rivojlanishdagi, harakatdagi faoliyatni o`rganadi. Bunday yondashuv tasodifiy narsalarni chiqarib tashlab, asosiy e'tiborni ob'ektiv va tipik narsalarga qaratish, fanni yanada chuqur o`rganish uchun mehnat munosabatlari sohasidagi to`g`ri dunyoqarashni ifodalash imkonini beradi.

³ Ўзбекистон миллий энциклопедияси”. Давлат илмий нашриёти., 2003 йил. 5-том 630-635 бетлар.

«Mehnat iqtisodiyoti» fanining maqsadi - bu ijtimoiy jarayonlarni o`rganish, tahlil qilish, tartibga solish, boshqarish, rejalashtirish va istiqbollashtirish asosida ijtimoiy-mehnat munosabatlarini takomillashtirish bo`yicha xulosa va tavsiyalar ishlab chiqishga o`rgatishdan iborat.

Axborotlar to`plash va tahlil qilish uchun «Mehnat iqtisodiyoti»da quyidagi usullar keng qo`llanadi:

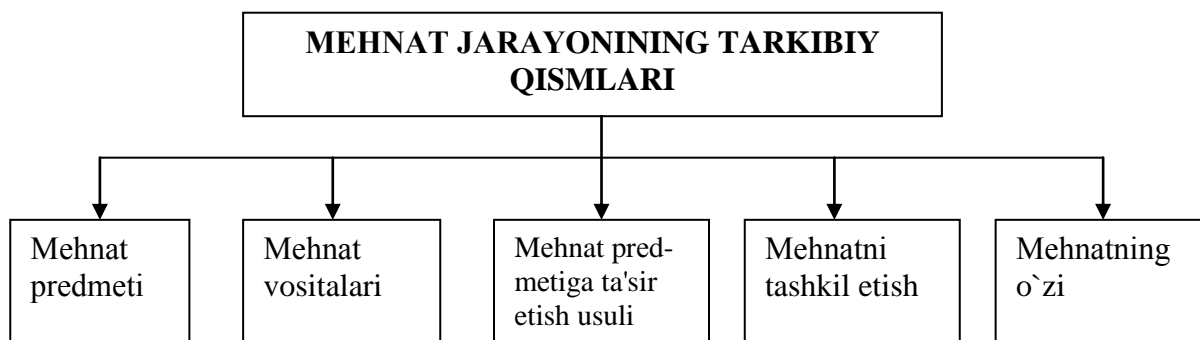
- tenglashtirish va taqoslash;
- guruhlash va kuzatish;
- statistik tahlil;
- faktlar to`plash;
- iqtisodiy-matematik;
- ekspert baholash;
- sotsiologik tadqiqot;
- xulosa chiqarish.

Shuni ta'kidlash zarurki, «Mehnat iqtisodiyoti» doirasida o`tkaziladigan tadqiqotlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ilmiy asoslangan dasturlarini ishlab chiqish, xodimlarning mehnat faoliyatiga doimiy hamrohlik qiluvchi ijtimoiy muammolar va ziddiyatlarni hal etish uchun zarur bo`lgan va etarli darajada ishonchli axborotlarni beradi. Shunday qilib, «Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi», bir tomondan, real mavjud bo`lgan voqelik haqidagi bilimlarni kengaytirishga, ikkinchi tomondan, mehnat sohasida kechadigan yangi aloqalar va jarayonlarni qaror toptirishga ko`maklashadi.

2.2. «Mehnat» haqidagi asosiy tushunchalar

Mehnat tushunchasi fiziologik nuqtai nazardan aytilganda, bu – organizmda yig`ilib qolgan hayot energiyasi tufayli sodir bo`ladigan asab va mushaklar harakati hamda oqsil moddalarning mexanik ishga kirishuv jarayonidir.

Ayni vaqtda mehnat – bu, murakkab ijtimoiy-psixologik jarayon bo`lib, u kishilarning yashashi uchun shart bo`lgan abadiy tabiiy zaruriyatdir. Mehnat inson bilan tabiat o`rtasida sodir bo`ladigan shunday jarayonki, unda inson o`zining faoliyati bilan o`zi va tabiat o`rtasidagi moddalar almashinuvini bevosita ifodalaydi, tartibga soladi va nazorat qiladi.

2.1.-chizma. Mehnat jarayonining tarkibiy qismlari

Mehnat – insonning biron-bir maqsadga muvofiq ijtimoiy foydali faoliyat. Dastlab inson o`z harakatlarining maqsadini aniqlaydi. Maqsadning mavjud bo`lishi ongli mavjudot bo`lgan insonning mehnatini, masalan, ot yoki mashina bajaradigan ish tushunchasidan ajratib turadi. Maqsadga ega bo`lgan inson tabiat mahsuli – bug`doy yoki javdar, yog`och yoki loy, paxta tolasi, jun yoki teridan foydalanib, yangi mahsulot yaratadi, ya'ni o`z organizmining jismoniy va aqliy quvvatidan foydalanib, mehnat harakatlarini ongli ravishda va izchillik bilan bajaradi.

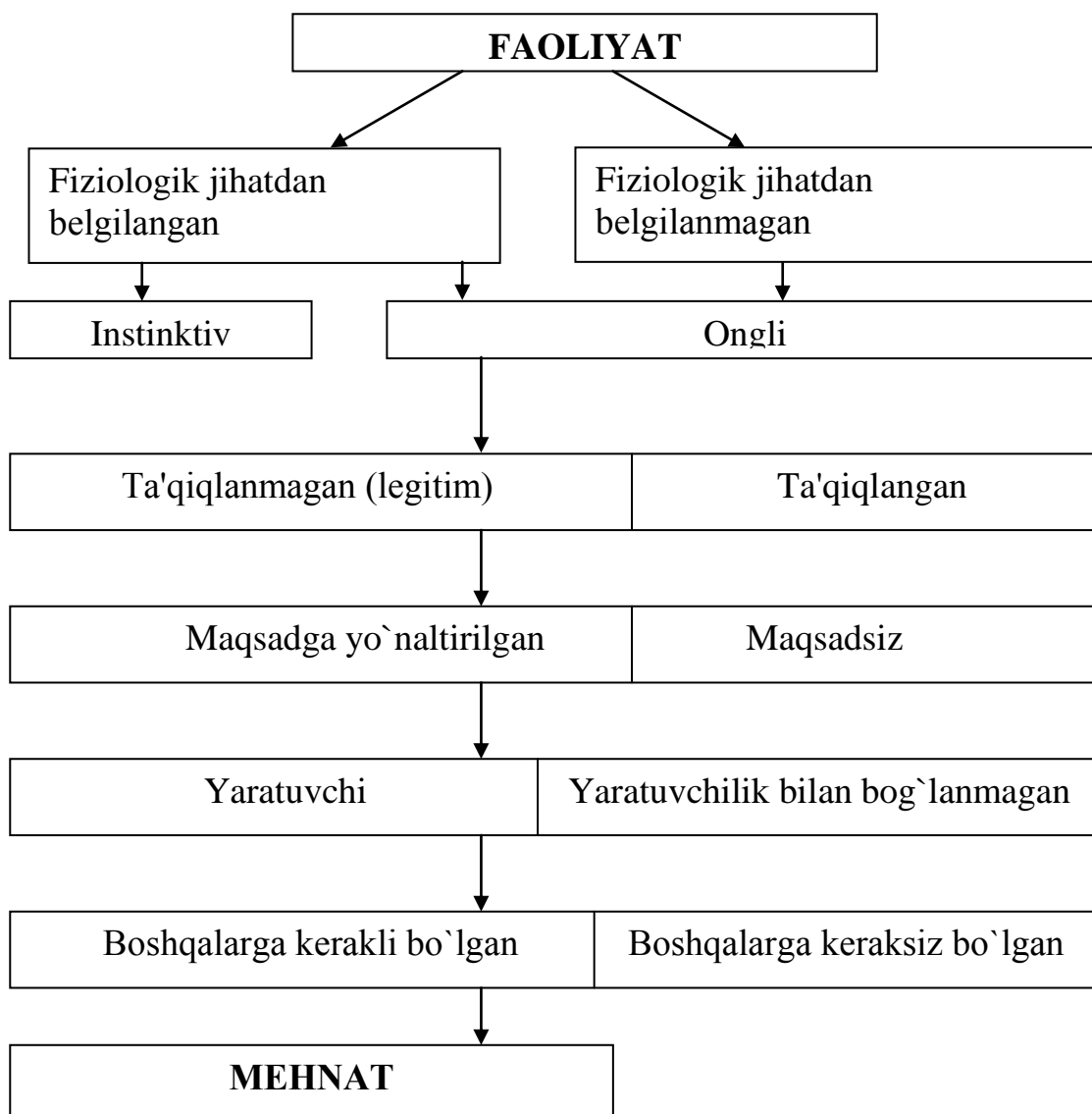
Ijtimoiy-iqtisodiy turmushda mehnat tushunchasi bilan bir qatorda ish tushunchasidan ham keng foydalaniladi.

Ish - tabiat va inson tomonidan birlashgan kuchlarning ob'ektiv natijasidir.

Mexanik tarzda bu natija ma'lum bir qarshilikni engish uchun sarflanayotgan energiya miqdori bilan o`lchanadi.

Mehnat va ishning miqdori sarflangan vaqt – energiya bilan o`lchansa-da, ularni bir–biri bilan to`g`ridan to`g`ri tenglashtirish mumkin emas.

Mehnat insonning aqliy–fiziologik faoliyati bo`lib, unga to`g`ri keladigan ish bu jarayonning ob'ektiv natijasi hisoblanadi. Biror mahsulot ishlab chiqarish uchun sarflangan mehnat va ish miqdorini bir xil o`lchovda, ya'ni kilogrammometrda aniqlanganda ishning miqdori mehnat sarfining bir qisminigina yoki aniqroq qilib aytganda 20-30%, ayrim hollarda esa undan ham ancha kam miqdorini tashkil etishi mumkin. Bajarilgan ishning miqdorini, jamiyat a'zolari tomonidan mehnatning sarflangan miqdoriga tenglashtirish yoki bir xil o`lchovda o`lchash ham noto`g`ri o`ladi.

2.2.-cizma. Faoliyat turlari.

Faoliyat jarayonida mexanik harakatlar qilinib katta hajmdagi ish miqdori bajarilishi mumkin, lekin bu faoliyat inson mehnatining mahsuli bo'lganligi uchun mehnatga nisbatan tor va chegaralangan faoliyatdir. Mehnat va ish tushunchasi bir–biri bilan solishtirilganda, ish mehnatning mahsuli degan xulosaga kelamiz. Shu bois uning son va sifat ko'rsatkichlarini tahlil qilish mumkin.

Inson kuch-quvvatining sarflanish darajasi faoliyat turiga va ishlatiladigan mehnat vositalariga bog'liq bo'ladi. Shunday qilib, agar mehnat jarayoni uchta asosiy tarkibiy qismini o'z ichiga oladi:

- xom ashyo material (mehnat predmetlari)
- mehnat vositalari;
- jonli mehnat sarflari.

2.3-chizma. Mehnatning asosiy funksiyalari

Ana shu uchta tarkibiy qismning o'zaro ta'sir ko'rsatish natijasi mehnat mahsuloti – tabiatning yangi mahsuloti bo'lib, u inson ehtiyojlariga moslashgan bo'ladi. Bular: yig'ib–terib olingan paxta hosili parvarish qilingan chorva mollari, barpo etilgan uy yoki ko'prik, tikilgan kiyim yoki poyabzallardan tashkil topishi mumkin.

2.3. Mehnatning inson va jamiyatning rivojlanishidagi o'rni

Mehnat – boylik manbaidir. U inson faoliyatining birinchi va zarur sharti hisoblanadi. Inson va jamiyat taraqqiyotining tarixi jarayonda mehnatning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi. Odamlar atrofdagi tabiatni o'zgartirar ekanlar, o'zlarining o'zgarib borayotgan ehtiyojlari ta'sirida o'z tabiatlarini ham o'zgartiradilar: bilimlarini boyitib, qobiliyatlarini rivojlantiradilar va yangi ko'nikmalar hosil qiladilar.

Mehnat o'zining tarkibiy rivoji jarayonida jiddiy ravishda murakkablashdi: inson tobora murakkabroq va xilma-xil operatsiyalarni bajara boshladi, tobora uyushgan mehnat vositalarini ishlatib, o'z oldiga ancha yuksakroq maqsadlar qo'yish va ularga erishishga intildi.

Iqtisodiyotni bozor iqtisodiyoti tamoyillari asosida olib borayotgan mamlakatlarda ishlab chiqarishni rivojlantirish tajribasining ko'rsatishicha, bir xil mahsulot ishlab chiqaradigan korxonalarni birlashtirish, ya'ni ishlab chiqarishni gorizontal holatda bir joyga to'plash bilan bir qatorda ishlab chiqarishni vertikal holatda bir joyga to'plash, ya'ni kombinatlar tarzida, korxonalarni birlashtirish yo'li bilan tashkil etish sodir bo'ladigan bo'lsa, bunda xom ashyoni qayta ishlashning izchil bosqichlari yoki ijtimoiy mehnat taqsimotining turli shakllari bilan bog'liq bo'lgan ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi ro'y beradi.

Hozirgi sharoitda mehnat quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

1. mehnat jarayonining intellektual potentsiali ortadi, bu esa aqliy mehnat rolining kuchayishida, xodimning o'z faoliyati natijalariga ongli va ma'suliyat bilan munosabatda bo'lishining ortishida namoyon bo'ladi;

2. mehnat xarajatlari moddiy qismining ulushi ortadi. Mehnat vositalari (mashinalar, asbob-uskunalar, mexanizmlar va shu kabilar) bilan bog'liq buyumlashgan mehnat ulushining ko'payishi fan–texnika taraqqiyoti erishgan yutuqlari bilan bog'liq bo'lib, inson cheklangan jismoniy imkoniyatlari sharoitida mehnat unumdorligi va samaradorligining ortishida hal etuvchi omil bo'lib xizmat qiladi;

3. mehnat jarayoni ijtimoiy jihatining ahamiyati ortadi. Hozirgi vaqtda mehnat unumdorligining o'sish omillari faqat xodim malakasini yoki uning mehnatini mexanizatsiyalash darajasini oshirish bilangina emas, balki inson salomatligining ahvoli, uning kayfiyati, oiladagi, jamoadagi va umuman, jamiyatdagi munosabatlar bilan ham bog'liqdir. Mehnat munosabatlarining bu ijtimoiy tomoni mehnatning moddiy rag'batlantiruvchi omillarini to'ldiradi va inson hayotida muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasida mehnatga oid munosabatlar mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlari, jamoa kelishuvlari, shuningdek, jamoa shartnomalari va boshqa lokal normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi. Mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlariga O'zbekiston Respublikasining «Mehnat Kodeksi», «Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni va bu qonunga Mehnat va aholini ijtimoiy muhofazalash vazirligi tomonidan tayyorlangan sharhlar hamda mehnat va uni tashkil etish bo'yicha davlat xokimiyatining boshqa vakillik va ijroiya organlari o'z vakolatlari doirasida qabul qiladigan qarorlar kiradi.

Mehnatning ijtimoiy–iqtisodiy mohiyatini ifodalovchi umumiy jihatlaridan kelib chiqib, uning serqirraligini ifodalovchi har xil turlarini konkret belgilariga qarab tizimlashtirish kerak bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Qonunlari

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2009.- 40 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида” ги қонунига шарҳлар. -Тошкент.: “Шарқ”, 2000. –384 б.

II. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va Qarorlari

3. “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик” Давлат дастури. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. 07.02.2011 й. № ПҚ-1474.
4. “Монополияга қарши ишларни тартибга солиш ва рақобатни ривожлантириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” : Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 февралдаги ПФ-4191-сон Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами – 9 сон – 2010- 9 март.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ”Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш ва мустаҳкамлашга оид кўшимча чора тадбирлар тўғрисида”ги Фармони. –Тошкент: 2007. 19 март, ПФ-3864-сон.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолини иш билан бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. –Тошкент: 2007. 6 апрель, ПК-616-сон.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 6 апрелдаги 616-сонли “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. – Тошкент: 2007 йил 6 апрель.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 8 июлдаги “Одам савдосига қарши кураш самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 28 ноябрдаги “Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида”ги ПФ-4058-сон Фармони. “Халқ сўзи” газетаси. 2008 йил 2 декабрь.

III. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari va O'zbekiston Respublikasi vazirliklarining huquqiy-me'yoriy hujjatlari

10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун чет элларга кетаётган Ўзбекистон Республикаси фуқароларини ҳисобга олишни такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори. –Тошкент: 2007. 15 май, 97- сон.

11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ишга жойлаштиришга муҳтож меҳнат билан банд бўлмаган аҳолини ҳисобга олиш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори. –Тошкент: 2007. 24 май, 106- сон.

12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 20 августдаги “Ижтимоий муҳофазага муҳтож ва иш топишда қийналаётган шахсларни ишга жойлаштириш учун иш ўринларини банд қилиб қўйиш тартиби тўғрисида”ги Низомни тасдиқлаш тўғрисида”ги 186-қарори.

IV. . O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

13. И.А.Каримов. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. Т.: Ўзбекистон, 2010. – 56 бет.

14. И.А.Каримов. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади: 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган ЎЗР Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – 48 бет.

15. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. – Президент Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 28 январь.

16. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Президент Ислон Каримовнинг 2009 йилнинг асосий яқунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим

устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 30 январь.

17. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир. – Президент Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи, 2009 йил 6 декабрь.

18. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби. // Халқ сўзи – 2009 йил 14 февраль.

19. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.

20. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч.-Т.: Маънавият. 2008 - 69 б.

21. Каримов И.А. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиздир “Халқ сўзи” газетаси. 2008 йил, 6 декабрь.

V. Darsliklar

22. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. Дарслик. - Т.: МЕННАТ, 2009. - 763 бет.

23. Абдурахмонов Қ.Х., Холмўминов Ш.Р., Зокирова Н.Қ. Персонални бошқариш. Дарслик.– Т.: Ўқитувчи, 2008. – 652 б.

24. Буланов И.С, Волгин Р.А. Рынок труда. Учебник. – М.: Экзамен, 2007. – 479 стр.

25. Мумладзе Р.Г. Экономика и социология труда. Учебник. - М.: КНОРУС, 2007. – 328 стр.

26. Кибанов А.Я. Экономика и социология труда. Учебник. - М.: ИНФРА-М, 2010. – 548 стр.

27. Генкин Б.М. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. –3–е изд., доп. – М: Изд–во НОРМА, 2007. – 448 с.

28. Одегов Ю.Г. Экономика труда: Учебник. В 2 т. том 1.– М.: Альфа-Пресс, 2007. - 760 стр.

29. Одегов Ю.Г. Экономика труда: Учебник. В 2 т. Т. 2. – М.: Альфа-Пресс, 2007. – 924 стр.

VI. O'quv qo'llanmalar

30. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув-услугий мажмуа. Т.: “Иқтисодиёт” 2010.-281бет.

31. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича Ўқув-услугий мажмуа. – Тошкент: Иқтисодиёт. - 2011. – 377 бет.

32. Зайнутдинов Ш.Н., Нурибетов Р.И. Персонални бошқариш. Ўқув қўлланма. – Тошкент. Yangiyul poligraf service, 2007. – 320 б.

33. Слезингер Г.Э. Труд в условиях рыночной экономики. Учебное пособие. – М.: Издательство “ИНФРА- М”.: 2007. – 336 с.

34. Абдурахмонов Қ.Х., Имомов В. Ўзбекистонда меҳнат потенциалидан самарали фойдаланиш ва уни бошқариш. – Т.: Академия, 2008.

35. Зокирова Н.К. Социально-трудовые отношения: международный и национальный аспекты. Т.: Фан. 2008. – с.95.

36. Ижтимоий-иқтисодий жараёнларни бошқариш/Абулқосимов Ҳ.П. ва бошқалар. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси.–Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2007. -236-237,240 б.

37. Рязанцев С.В. Трудовая миграция в СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование. –М.: Формула права. 2007. –с.147.

38. Ходиев Б.Ю. ва бошқ. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик: ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2010. – 267 б.

39. Ўзбекистонда касаначилик: ташкил этиш имконияти ва ривожланиш тажрибаси (қонунчилик ва амалиёт). Ўқув-услугий қўлланма. –Т.: Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги. 2008. -123 б.

VII. Statistik to'plamlari ma'lumotlari

40. Ўзбекистон Республикасини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш асосий кўрсаткичлари.

41. Статистический ежегодник регионов Узбекистана. 2009. –Т.: Госкомстат Узбекистана. 2010.-134-139с.

42. Статистическое обозрение Узбекистана. 2007; 2008; 2009; 2010.

43. Узбекистан в цифрах. 2009. – Ташкент, 2010.– 199 с.

VIII. Internet saytlari

44. www.gov.uz – Ўзбекистон Республикасининг давлат портали.

45. www.mintrud.uz – Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги сайти.

46. www.mineconomy.uz – Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлигининг сайти.

47. www.lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигининг қонунчилик ҳужжатлари сайти.

48. www.stat.uz- Ўзбекистон Республикаси Статистика бўйича давлат қўмитасининг сайти.

49. Экономикаи России. "<http://www.imce.ru>"

50. “Norma” 2010.

51. <http://rea.ru> – Rossiya iqtisodiyot akademiyasining veb-sayti

52. <http://www.cer.uz> – O'zbekiston Respublikasining “Iqtisodiy tadqiqotlar markazi” ning elektron manzili. Turli xil ijtimoiy mavzudagi materiallarni olishga imkon beradi.

53. <http://goldenpages.uz> – iqtisodiyotning eng so'nggi yangiliklari

54. <http://bankreferatov.ru> –diplom, dissertatsiya, referat va kurs ishlarining namuna variantlarini o'zida qamrab olgan veb-sahifa.

55. <http://www.golos.cn.ru> – mehnat iqtisodiyoti

56. <http://www.economyfaculty.uz> – “Mehnat iqtisodiyoti va aholishunoslik” kafedrasini sayti mavjud bo'lgan veb-sayt

57. <http://economics.com.ua> – mehnat iqtisodiyotiga taalluqli bo'lgan ma'lumotlar veb-sayti

58. <http://goldenpages.uz> – iqtisodiyotning eng so'nggi yangiliklari

MUNDARIJA

KIRISH	6
1-BOB. MEHNAT TO'G'RISIDAGI FANNING YUZAGA KELISHI VA UNING JAMIYAT RIVOJLANISHIDAGI ROLI	9
1.1. Mehnat to'g'risidagi fanning yuzaga kelishi.....	9
1.2. Qiymatga oid mehnat nazariyasining rivojlanishi.....	10
1.3. Mehnat to'g'risidagi nazariyaning rivojlanishi.....	14
Qisqacha xulosalar.....	16
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	17
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	17
Internet saytlari.....	18
2-BOB: «MEHNAT IQTISODIYOTI» FANINING PREDMETI VA MAZMUNI	19
2.1. «Mehnat iqtisodiyoti» fanining predmeti, maqsadi va vazifalari.....	19
2.2. «Mehnat» haqidagi asosiy tushunchalar.....	20
2.3. Mehnatning inson va jamiyatning rivojlanishidagi o`rni.....	23
Qisqacha xulosalar.....	28
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	29
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	29
Internet saytlari.....	30
3-BOB. MEHNAT JARAYONLARINI TASHKIL ETISH	31
3.1. Mehnat jarayonini tashkil etishning mohiyati va asoslari.....	31
3.2. Mehnatni tashkil etish va uning mehnat faoliyatidagi o`rni.....	32
3.3. Mehnat taqsimoti va kooperatsiyasi.....	33
3.4. Ish o`rinlarini tashkil etish, rejalashtirish va xizmat ko`rsatish.....	39
3.5. Mehnatni tashkil etishda mehnatni normalashning ahamiyati.....	43
Qisqacha xulosalar.....	45
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	45
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	46
Internet saytlari.....	46
4-BOB: BOZOR XO'JALIGI TIZIMIDA MEHNAT BOZORI	47
4.1. Mehnat bozori: tushunchalari va ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati.....	47
4.2. Mehnat bozorining shakllanishi.....	48
4.3. Mehnat bozorini tartibga solish.....	51
4.4. Yaqin kelajakda mehnat bozorining rivojlanish kontsepsiyasi.....	56
Qisqacha xulosalar.....	59
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	59
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	60
Internet saytlari.....	60

5-BOB. MEHNAT RESURSLARINING SHAKLLANISHI VA ULARDAN FOYDALANISH	61
5.1. Mehnat resurslari ijtimoiy-iqtisodiy kategoriya sifatida	61
5.2. Mehnat resurslarining shakllanishi.....	64
5.3. Mehnat resurslaridan foydalanish.....	66
Qisqacha xulosalar.....	70
Nazorat va muhokama uchun savollar	70
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	71
Internet saytlari.....	71
6-BOB. AHOLINI ISH BILAN BANDLIGI NAZARIYALARI VA ULARNING AMALDA	
QO'LLANILISHI.....	72
6.1. Aholini ish bilan bandligi bo'yicha klassik va neoklassik nazariyalar	72
6.2. Hozirgi zamon neoklassik nazariyalarida ish bilan bandlik masalalari	73
6.3. Ish bilan bandlikning hozirgi zamon nazariyalaridan foydalanish	77
Qisqacha xulosalar.....	80
Nazorat va muxokama uchun savollar	80
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	81
Internet saytlari.....	81
7-BOB. AHOLINING ISH BILAN BANDLIGI SHAKLLANISHI VA MOHIYATI.....	82
7.1. Ish bilan bandlikning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati.....	82
7.2 Aholining ish bilan bandligi, uning asosiy turlari va shakllari	86
7.3 Ish bilan bandlik — ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning elementi sifatida	95
Qisqacha xulosalar.....	99
Nazorat va muhokama uchun savollar	99
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	100
Internet saytlari.....	100
8-BOB. ISHSIZLIK: SABABLARI, XUSUSIYATLARI VA UNI KAMAYTIRISH YO'LLARI	101
8.1. Ishsizlik haqida umumiy tushunchalar	101
8.2. Ishsizlikning sabablari.....	110
8.3. Ishsizlikni kamaytirish yo'llari.....	116
Qisqacha hulosalar.....	118
Nazorat va muhokama uchun savollar	118
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	119
Internet saytlari.....	119
9-BOB. PERSONALNI VA INSON RESURSLARINI BOSHQARISH	120
9.1. Insonning korxonada va tashkilotdagi roli, uni boshqarish	120

9.2. Personalni ijtimoiy-psixologik jihatdan boshqarishning nazariy muammolari.....	126
9.3. Korxonalarda personalni shakllantirish va tashkil qilish amaliyoti.....	136
Qisqacha xulosalar.....	143
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	144
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	144
Internet saytlari.....	145
10-BOB. MEHNAT UNUMDORLIGI: OMILLAR VA ZAHIRALAR.....	146
10.1. «Mehnat unumdorligi» haqida tushuncha va uni oshirishning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati.....	146
10.2. Mehnat unumdorligini aniqlash usullari.....	149
10.3. Mehnat unumdorligi o`zgarishining omillari va shart-sharoitlari.....	155
10.4. Mehnat unumdorligini oshirishning zahiralari: mohiyati va sinflashuvi.....	158
Qisqacha xulosalar.....	162
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	162
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	163
Internet saytlari.....	163
11-BOB: AHOLINING TURMUSH DARAJASI, DAROMADLARI VA UNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH.....	164
11.1. Turmush darajasi tushunchasi va ko`rsatkichlari.....	164
11.2. Bozor iqtisodiyoti sharoitida aholi daromadlari va ularning turlari.....	168
11.3. Iste'mol byudjetlarining mohiyati va turlari. Yashash minimumi va iste'mol savati.....	177
Qisqacha xulosalar.....	182
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	183
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	183
Internet saytlari.....	184
12-BOB. RIVOJLANGAN XORIJIY DAVLATLARDA DAROMADLAR SIYOSATI VA ISH HAQINI TASHKIL ETISH XUSUSIYATLARI.....	185
12.1. Daromadlar siyosati va ish haqi.....	185
12.2. Ish bilan bandlik, ish haqi va ishchi kuchi xarajatlarining xalqaro statistikasi.....	188
12.3. Ish haqini firma ichida tartibga solish.....	193
12.4. Ish haqini tabaqalashtirish va uning ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri.....	201
Qisqacha xulosalar.....	210
Nazorat va muhokama uchun savollar.....	210
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	211
Internet saytlari.....	211

13-BOB. BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA ISH HAQINI TASHKIL ETISH VA UNI ISLOH QILISH	212
13.1. Ish haqining mohiyati va shakllanishi	212
13.2. Ish haqining funksiyalari va uni tashkil etish tamoyillari	215
13.3. Tarif tizimining mohiyati va elementlari	217
Qisqacha xulosalar.....	223
Nazorat va muhokama uchun savollar	223
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	224
Internet saytlari.....	224
14-BOB. MEHNATGA HAQ TO'LASH TIZIMLARINI TASHKIL ETISH	225
14.1. Mehnatga haq to'lash tizimlari tushunchasi va ularning tasnifi	225
14.2. Ish xaqi turlarini tavsiflash va mehnatga haq to'lash tizimlari va kafolatlari.....	229
14.3. Asosiy va qo'shimcha ish haqi.....	233
14.4. Mehnatga haq to'lashning oddiy tizimi.....	235
Qisqacha xulosalar.....	242
Nazorat va muhokama uchun savollar	242
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	243
Internet saytlari.....	243
15-BOB. AHOLINI IJTIMOIIY HIMOYA QILISH MUAMMOLARI	244
15.1. «Ijtimoiy himoya qilish» tushunchasi va uning asosiy yo`nalishlari	244
15.2. O`zbekistonda kuchli ijtimoiy kafolatlarni shakllantirish vazifalari va xususiyatlari.....	248
15.3. Ijtimoiy institutlar va xodimlarni ijtimoiy himoya qilish mexanizmi.....	251
15.4. Ijtimoiy ta'minot turlari	253
Qisqacha xulosalar.....	258
Nazorat va muhokama uchun savollar	258
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	259
Internet saytlari.....	259
16-BOB. BOZOR MUNOSABATLARI TIZIMIDA MEHNATNI BOSHQARISH	260
16.1. Mehnatni boshqarish xususiyatlari.....	260
16.2. Mehnatni boshqarish turlari va usullari.....	261
16.3. Makroiqtisodiy va mikroiqtisodiy darajalarda mehnatni boshqarish.....	264
Qisqacha xulosalar.....	268
Takrorlash uchun savollar	269
Tavsiya etiladigan adabiyotlar.....	269
Internet saytlari.....	270
IZOHLI LUG'ATLAR	271
ADABIYOTLAR RO`YXATI	279

ABDURAHMONOV Q.X., SHOYUSUPOVA N.T., BAKIEVA I.A.

MEHNAT IQTISODIYOTI

Darslik

TOSHKENT – 2011